

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ДОНБАСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

БІЛИЧЕНКО Ганна Валеріївна

УДК 373.3.015.31: 316.42: 316.77

**СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД РОЗВИТКУ
КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ
У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКОЛАХ-ІНТЕРНАТАХ**

13.00.05 – соціальна педагогіка

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата педагогічних наук

Слов'янськ – 2021

Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Роботу виконано в Державному вищому навчальному закладі «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Слов'янськ), Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор
Курінна Світлана Миколаївна,
ДВНЗ «Донбаський державний
педагогічний університет»,
завідувач кафедри дошкільної освіти.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Рогальська-Яблонська Інна Петрівна,
Миколаївський національний університет імені
В. О. Сухомлинського, завідувач кафедри соціальної
педагогіки і соціальної роботи;

кандидат педагогічних наук, доцент
Василенко Ольга Миколаївна,
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди, доцент кафедри соціальної
роботи та соціальної педагогіки.

Захист дисертації відбудеться 24 квітня 2021 р. о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 12.112.01 у Державному вищому навчальному закладі «Донбаський державний педагогічний університет» за адресою: 84116, Донецька обл., м. Слов'янськ, вул. Г. Батюка, 19, ауд. 201.

Із дисертацією можна ознайомитися на сайті <http://www.slavdpu.dn.ua/index.php/spetsializovana-vchena-rada-d-1211201/povidomlennia> та в бібліотеці Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет» за адресою: 84116, Донецька обл., м. Слов'янськ, вул. Г. Батюка, 19.

Автореферат розіслано 23 березня 2021 року.

**Т.в.о. ученого секретаря
спеціалізованої вченої ради**

С. А. Саяпіна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Високий рівень соціальної динаміки та нестабільності сучасного суспільства, загострення соціокультурних, економічних, політичних проблем зумовили актуальність наукового пошуку оптимальних шляхів соціально-педагогічного супроводу особистісного зростання на ранніх етапах соціалізації. Пильної уваги державних та суспільних інституцій потребують вихованці інтернатних закладів, які перебувають в особливій соціальній ситуації розвитку. Необхідність забезпечення гармонійних відносин особистості та суспільства, подолання труднощів у спілкуванні, залучення до різних видів діяльності, найважливішим з яких є комунікація, актуалізує вивчення проблеми розвитку комунікативної культури дітей молодшого шкільного віку.

Комунікативна культура виникає, функціонує й розвивається в процесі міжособистісної взаємодії, є результатом освоєння суб'єктом спілкування комунікативного досвіду суспільства, засобом комунікативної діяльності, труднощі в якій часто створюють індивідуальні проблеми, провокують дисгармонію «Я-концепції» та неадекватну взаємодію з іншими, що обумовлює соціально-педагогічну спрямованість проблеми розвитку комунікативної культури молодших школярів.

Актуалізація вивчення процесу комунікативного розвитку в молодшому шкільному віці зумовлена значенням цього вікового періоду як фундаменту розвитку особистості, здатної позитивно взаємодіяти із собою, з іншими, зі світом; орієнтуватися в соціумі, розуміти іншу людину, її настрій, потреби, особливості поведінки та своє місце в системі міжособистісної взаємодії.

Необхідність зміцнення статусу дитинства в суспільстві та створення сприятливих умов для його розвитку визначено в чинній нормативно-правовій базі України: Закон України «Про освіту» (2017), «Про соціальні послуги» (2019), «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування» (2016), Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» (2016), Загальнодержавна програма «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини на період до 2021 року» тощо.

Аналіз стану наукової розробки досліджуваної проблеми доводить триєдність існування соціокультурних процесів, що відбуваються в різних соціально-педагогічних інститутах під впливом соціально-педагогічної діяльності – соціальний розвиток особистості, включення в соціум, перетворення соціуму (О. Безпалько, О. Василенко, І. Зверева, С. Коношенко, В. Кузьмінський, С. Курінна, С. Омельченко, Ж. Петрочко, І. Рогальська-Яблонська, С. Харченко та ін.) та дозволяє розглядати комунікативну культуру в сукупності з суміжними й підпорядкованими поняттями одного проблемного кола: «спілкування» (К. Абульханова-Славська, М. Бобнева, О. Бодальов, О. Леонтєв, Б. Ломов, В. Мясичев, К. Платонов та ін.), «культура спілкування» (Т. Василишина, О. Гуменюк, А. Дзундза, О. Корніяка, Л. Руденко, Т. Чмут та ін.), «комунікація» (М. Бахтіна, М. Каган, О. Холод та ін.), «міжособистісна взаємодія» (Г. Андреева, В. Лабунська, Ю. Менджерицька, А. Самохвалова та ін.), «комунікативні здібності» (Н. Вітюк, З. Мацюк, О. Хвесик та ін.), «комунікативні якості особистості»

(Б. Ананьєв, О. Бодальов та ін.), «комунікативні вміння» (Ю. Братчикова, С. Єлканов, Л. Калмикова, В. Кан-Калик та ін.), «комунікативна компетентність» (Ю. Жуков, Л. Петровська, О. Пометун, Дж. Равен, П. Растянников, М. Хайдеггер та ін.), «культура мовлення» (Г. Андрєєва, В. Грехнєв, О. Добрович та ін.).

До того ж у низці дисертаційних праць останніх десятиліть розглянуто різні аспекти проблеми розвитку та формування комунікативної культури: майбутніх учителів засобами педагогічної риторики (І. Татаріна), майбутніх учителів іноземних мов засобами ресурсу Інтернет (О. Ясько), соціально-комунікативної культури учнів загальноосвітньої школи в позаурочній діяльності (В. Тернопільська), комунікативної культури особистості школяра (О. Корніяка), активної комунікативної позиції учнів основної школи засобами імітаційно-ігрового навчання (Д. Щербина), комунікативної культури молодших школярів в умовах дозвілля (Т. Гончар), комунікативних якостей молодших школярів в аматорському театральному колективі (О. Губа), культури міжособистісних взаємин молодших школярів у процесі фізичного виховання (Н. Ольхова-Марчук) тощо.

Заслужують на увагу в контексті аналізованої проблеми науково-педагогічні дослідження, присвячені фундаментальним основам оновлення системи закладів інтернатного типу загальної середньої освіти: особливостей соціально-педагогічної роботи в закладах інтернатного типу (Л. Бережна, Н. Гриднева, О. Караман, С. Курінна, С. Харченко, Л. Цибулько та ін.); організації виховної роботи в школі-інтернаті (Б. Кобзар, С. Коношенко, О. Кузьміна та ін.); організації соціально-педагогічної профілактики в школі-інтернаті (А. Макаренко, О. Товстуха, Т. Фатєєва та ін.); соціально-педагогічної реабілітації в умовах загальноосвітнього закладу інтернатного типу (Л. Канішевська, Н. Коношенко, В. Нечипоренко, О. Обухова та ін.). Належну увагу в сучасних соціально-педагогічних розвідках приділено особливостям особистісного розвитку, утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (О. Антонова-Турченко, О. Василенко, В. Вінс, Л. Волинець, Л. Кузьменко, О. Поляновська, А. Прихожан, Н. Толстих, К. Юр'єва та ін.).

В останні роки в науковому дискурсі набула актуальності парадигма супроводу як педагогіка підтримки та збагачення можливостей дитини, забезпечення оптимальних умов її особистісного розвитку та саморозвитку.

Результати узагальнення наукової літератури з означеної проблеми сприяли побудові дефінітивної логічної конструкції: *супровід* (І. Бех, І. Зязюн, О. Кононко, Є. Коротаєва, К. Крутій, І. Липський, Н. Михайлова, Р. Овчарова, І. Рогальська-Яблонська, В. Слободчиков, С. Юсфін та ін.) – *психологічний супровід* (Г. Бардієр, М. Бітянова, Л. Слободенюк та ін.) – *педагогічний супровід* (А. Богущ, О. Дубасенюк, С. Маркова, В. Пристинський та ін.) – *соціальний супровід* (О. Безпалько, І. Зверєва, А. Капська, Ж. Петрочко, І. Пєша, А. Пшеничникова, І. Трубавіна та ін.) – *соціально-педагогічний супровід* (С. Бадер, О. Єрмоєнко, С. Курінна, А. Тадаєва та ін.).

Попри наявний науковий доробок проблема соціально-педагогічного супроводу розвитку комунікативної культури дітей молодшого шкільного віку в загальноосвітніх школах-інтернатах ще не була предметом спеціального дослідження в галузі соціальної педагогіки. Це робить вагомими завдання

систематизації та інтеграції наявних наукових поглядів, побудови соціально-педагогічної моделі та обґрунтування соціально-педагогічних умов розвитку комунікативної культури молодших школярів загальноосвітніх шкіл-інтернатів у процесі соціально-педагогічного супроводу.

Актуальність і доцільність розв'язання проблеми посилено виявленими в процесі дослідження *суперечностями* між: об'єктивною потребою суспільства в оптимальному розвитку соціально-комунікативної культури особистості та недостатнім використанням можливостей його забезпечення в сучасній системі інтернатної освіти; значною кількістю наукових досліджень проблеми формування комунікативної культури особистості та недостатньою її теоретико-методичною розробленістю в соціально-педагогічному дискурсі; науково-теоретичним обґрунтуванням проблеми соціально-педагогічного супроводу як феномену гуманної педагогіки та нерозробленістю умов його реалізації в розвитку комунікативної культури дітей молодшого шкільного віку загальноосвітніх шкіл-інтернатів.

Актуальність, недостатня обґрунтованість теоретичних і практичних аспектів розв'язання окресленої проблеми зумовили вибір теми дисертаційної праці **«Соціально-педагогічний супровід розвитку комунікативної культури дітей молодшого шкільного віку у загальноосвітніх школах-інтернатах»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація є частиною науково-дослідної роботи кафедри дошкільної освіти та соціальної роботи ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Слов'янськ) «Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з різними категоріями населення» (державний реєстраційний номер 011511003305), затверджена Вченою радою ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (протокол №4 від 26.12.2014 р.) та узгоджена в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень із педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 1 від 26.01.2016 р.).

Об'єкт дослідження – процес соціально-педагогічного супроводу розвитку комунікативної культури дітей молодшого шкільного віку в загальноосвітніх школах-інтернатах.

Предмет дослідження – соціально-педагогічні умови розвитку комунікативної культури дітей молодшого шкільного віку в загальноосвітніх школах-інтернатах у процесі соціально-педагогічного супроводу.

Мета дослідження – науково обґрунтувати, упровадити та експериментально перевірити ефективність соціально-педагогічних умов розвитку комунікативної культури дітей молодшого шкільного віку в загальноосвітніх школах-інтернатах у процесі соціально-педагогічного супроводу.

Відповідно до мети дослідження визначено **такі завдання:**

1. На основі аналізу філософських, культурологічних, психологічних і соціально-педагогічних джерел охарактеризувати базові поняття та сучасні напрями вивчення проблеми розвитку комунікативної культури особистості.

2. Схарактеризувати особливості соціально-педагогічного супроводу розвитку комунікативної культури дітей молодшого шкільного віку в загальноосвітніх школах-інтернатах.

3. Визначити критерії, показники та схарактеризувати рівні розвитку

комунікативної культури дітей молодшого шкільного віку в загальноосвітніх школах-інтернатах.

4. Теоретично обґрунтувати соціально-педагогічні умови, що забезпечують розвиток комунікативної культури дітей молодшого шкільного віку в загальноосвітніх школах-інтернатах у процесі соціально-педагогічного супроводу.

5. Упровадити та експериментально перевірити ефективність соціально-педагогічних умов розвитку комунікативної культури дітей молодшого шкільного віку в загальноосвітніх школах-інтернатах у процесі соціально-педагогічного супроводу.

Відповідно до визначених завдань застосовано такі **методи дослідження**: *теоретичні* – аналіз (категоріально-концептуальний, критеріальний, системно-комплексний, порівняльний) філософської, культурологічної, психологічної та соціально-педагогічної літератури для дослідження стану розробленості проблеми в науці, розкриття сутності комунікативної культури, основних її компонентів, визначення соціально-педагогічного супроводу як особливої освітньої парадигми, обґрунтування соціально-педагогічних умов розвитку комунікативної культури дітей молодшого шкільного віку в загальноосвітніх школах-інтернатах у процесі соціально-педагогічного супроводу та критеріїв їхньої ефективності; проєктування й моделювання для визначення логіки дослідження та розробки моделі соціально-педагогічного супроводу розвитку комунікативної культури дітей молодшого шкільного віку в загальноосвітніх школах-інтернатах; *емпіричні* – діагностичні (анкетування, бесіди, інтерв'ювання, тестування, вивчення продуктів навчально-пізнавальної діяльності учнів), обсерваційні (пряме й опосередковане соціально-педагогічне спостереження, рефлексія власної діяльності) для виявлення рівня розвитку комунікативної культури дітей молодшого шкільного віку в загальноосвітніх школах-інтернатах у процесі соціально-педагогічного супроводу, констатувальний, формувальний і контрольний етапи соціально-педагогічного експерименту для перевірки ефективності соціально-педагогічних умов розвитку комунікативної культури дітей молодшого шкільного віку в загальноосвітніх школах-інтернатах у процесі соціально-педагогічного супроводу; *математичної статистики* – для обробки, оцінки та інтерпретації результатів дослідження, підтвердження достовірності та значущості результатів експерименту.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що:

– *уперше* визначено, теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено ефективність соціально-педагогічних умов розвитку комунікативної культури молодших школярів ЗОШ у процесі соціально-педагогічного супроводу: організація соціокультурного середовища ЗОШ, зорієнтованого на розвиток комунікативної культури молодших школярів; теоретико-методичне забезпечення діяльності педагогів загальноосвітніх шкіл-інтернатів щодо соціально-педагогічного супроводу розвитку комунікативної культури дітей молодшого шкільного віку; наповнення змісту соціально-педагогічного супроводу розвитку комунікативної культури дітей молодшого шкільного віку загальноосвітніх шкіл-інтернатів інтерактивними формами та методами освітньої діяльності;

– *уточнено* зміст понятійно-категоріального апарату дослідження, зокрема: «комунікативна культура особистості», «розвиток комунікативної культури

особистості», «соціально-педагогічний супровід», «соціально-педагогічний супровід розвитку комунікативної культури дітей молодшого шкільного віку ЗОШ»; критерії, показники й рівні розвитку комунікативної культури дітей молодшого шкільного віку ЗОШ; удосконалено форми й методи освітньої діяльності в загальноосвітніх школах-інтернатах у контексті завдань розвитку комунікативної культури дітей молодшого шкільного віку в процесі соціально-педагогічного супроводу;

– *набули подальшого розвитку* наукові уявлення про особливості вихованців закладу інтернатного типу, які є визначальними для здійснення соціально-педагогічного супроводу розвитку комунікативної культури дітей молодшого шкільного віку; зміст, форми та методи соціально-педагогічної роботи з учнями молодших класів загальноосвітніх шкіл-інтернатів; теоретико-методичні засади організації педагогами ЗОШ соціально-педагогічного супроводу розвитку комунікативної культури дітей молодшого шкільного віку.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в їхній достатній готовності до впровадження в освітній процес закладів інтернатного типу щодо розвитку комунікативної культури дітей молодшого шкільного віку. Зокрема, розроблено соціально-педагогічний проєкт «Комунікативний портрет – поряд і разом», програму тренінгу розвитку соціально-комунікативних умінь «Країна розуміння»; тематичний план і програму семінару «Комунікативна культура педагога як вимога сучасності» для педагогічних кадрів шкіл-інтернатів з використанням лекцій-діалогів, проблемних завдань, тренінгів, практикумів, рольових і ділових ігор, презентацій тощо; соціально-педагогічну програму «Я серед інших», що впроваджувалась у рамках діяльності гуртка «Школа спілкування»; дібрано та адаптовано пакет діагностичних матеріалів для визначення рівня розвитку комунікативної культури дітей молодшого шкільного віку ЗОШ.

Теоретичні положення та практичні напрацювання, викладені в дисертації, можуть бути використані в практиці роботи загальноосвітніх шкіл-інтернатів з комунікативного розвитку учнів молодших класів; у системі підвищення кваліфікації та перепідготовки вчителів, соціальних педагогів, вихователів, практичних психологів; у процесі створення навчально-методичних посібників і технолого-педагогічних проєктів; під час викладання психолого-педагогічних та соціально-педагогічних дисциплін для майбутніх педагогів, соціальних педагогів та соціальних працівників, а також у самоосвітній діяльності педагогів нової української школи.

Результати дослідження впроваджено в практику роботи Слов'янської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату № 41 Донецької обласної ради (довідка № 297 від 02.12.2020 р.), Костянтинівської загальноосвітньої школи-інтернату № 32 Донецької обласної ради (довідка № 289 від 03.12.2020 р.), Комунального закладу «Харківський обласний центр соціально-психологічної реабілітації дітей» (довідка № 12-04/8 від 12.01.2021 р.), Комунального закладу «Харківська спеціальна школа» № 5 Харківської обласної ради (довідка № 02-26/549 від 21.12.2020 р.).

Апробація результатів дослідження відбулася шляхом обговорення на наукових, науково-теоретичних і науково-практичних конференціях різного рівня,

зокрема *Міжнародних*: «Психолого-педагогічний і соціальний супровід дитинства в освітньому просторі: проблеми та перспективи» (Слов'янськ, 2015), «Психолого-педагогічний і соціальний супровід дитинства в освітньому просторі: проблеми та перспективи» (Слов'янськ, 2017), «Професіоналізм педагога в умовах освітніх інновацій» (Слов'янськ, 2017), «Problems and Prospects of Territories' Socio-Economic Development» (Ополе, Польща, 2017), «Психологія та педагогіка: необхідність впливу науки на розвиток практики в Україні» (Львів, 2018), «Актуальні проблеми підготовки фахівців дошкільної освіти: проблеми, досвід, інновації» (Глухів, 2019), «Психолого-педагогічний і соціальний супровід дитинства в контексті сучасної парадигми освіти» (Слов'янськ, 2020); *Всеукраїнських*: «Підготовка соціального педагога на засадах партнерства» (Харків, 2015), «Перспективні напрями сучасної науки та освіти» (Краматорськ, 2016 р.) «Перспективні напрями сучасної науки та освіти» (Слов'янськ, 2019), «Інновації у професійній підготовці педагога в умовах євроінтеграції освітнього процесу: погляд науковців і практиків» (Київ, 2019), «Підготовка фахівців дошкільної та початкової освіти в умовах освітніх інновацій» (Старобільськ, 2020); на щорічних науково-практичних конференціях ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (2015 – 2020).

Результати та висновки виконаної роботи обговорено й позитивно оцінено на засіданнях кафедри дошкільної освіти та соціальної роботи ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (упродовж 2015 – 2020 рр.).

Публікації. Зміст і результати дослідження відображено у 18 одноосібних наукових працях авторки, з них: 7 – у наукових фахових виданнях України (2 – Index Copernicus), 1 – у зарубіжному виданні, 8 – у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій, 2 – в інших наукових виданнях.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел (466 найменувань, із них 14 – іноземною мовою), 19 додатків на 135 сторінках. Робота містить 22 таблиці, 3 рисунки. Загальний обсяг дисертації – 435 сторінок, із них основного тексту – 230 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність і доцільність обраної теми, сформульовано об'єкт, предмет, мету, завдання, методи дослідження, розкрито наукову новизну, практичне значення роботи, наведено відомості про апробацію та впровадження одержаних результатів.

У першому розділі – **«Науково-теоретичні засади проблеми соціально-педагогічного супроводу розвитку комунікативної культури молодших школярів загальноосвітніх шкіл-інтернатів»** – здійснено вивчення досліджуваної проблеми за чотирма напрямками наукового пошуку, а саме: феномен комунікативної культури особистості та сутність її розвитку в молодшому шкільному віці; особливості освітнього простору загальноосвітніх шкіл-інтернатів; сутність, зміст, структура, механізми та особливості соціально-педагогічного супроводу розвитку комунікативної культури учнів молодших класів; характеристика вихідного стану розвитку комунікативної культури молодших школярів загальноосвітніх шкіл-інтернатів.

Комунікативну культуру як досить нове поняття в соціально-педагогічній науці визначено на основі результатів наукових розвідок, насамперед теорії культури (А. Бичко, С. Гессен, П. Гуревич та ін.), культури особистості (Г. Балл, І. Зязюн, І. Тюрменко та ін.), педагогічної культури (М. Бабич, І. Бех, С. Вітвицька, Н. Кузьміна, В. Сластьонін, В. Сухомлинський, О. Уваркіна), культури спілкування (М. Каган, В. Кан-Калик, Г. Чайка, Т. Чмут), що дозволило в логічній послідовності побудувати алгоритм обґрунтування основних понять дисертації.

Дослідження феномену «комунікативна культура» здійснено на підставі висвітлення базових, суміжних та підпорядкованих понять проблемного кола зазначеної категорії (культура, спілкування, комунікація, міжособистісна взаємодія, культура мовлення, культура спілкування, комунікативні здібності, комунікативні якості особистості, комунікативні вміння, комунікативна компетентність). Аналіз поняття «комунікативна культура», запропонований різними авторами, дозволив стверджувати, що ця проблема в науці має різнобічну інтерпретацію відповідно до мети та завдань напрямів наукових праць.

У межах мети та завдань дослідження *комунікативну культуру особистості* визначено як динамічне поліструктурне інтегративне утворення особистості, що включає сукупність взаємопов'язаних компонентів (аксіологічний, знаннєвий, емоційний, поведінковий), обумовлюється зовнішніми умовами (соціальна ситуація розвитку особистості) і внутрішніми чинниками (комунікативні здібності та якості особистості) та забезпечує гармонійну соціалізацію особистості через взаємодію з реальним соціальним середовищем і самим собою.

У ході дослідження доведено, що поняття «розвиток комунікативної культури особистості» базується на тлумаченні його складників – *«розвиток»* і *«комунікативна культура»* у змістовому поєднанні та інтерпретується як процес і результат структурно-рівневих змін її взаємопов'язаних компонентів під впливом оптимізації зовнішніх умов та стимулювання внутрішніх чинників, що є основою адекватності, успішності, індивідуальної своєрідності комунікації особистості.

Проведений аналіз наукової соціально-педагогічної літератури (О. Караман, С. Коношенко, О. Кузьміна, С. Курінна, С. Харченко та ін.) надав можливість визначення сутності та змісту соціально-культурної ситуації розвитку особистості дитини в освітньому просторі інтернатного закладу та ствердження, що організація соціально-педагогічної діяльності в закладах інтернатного типу має характерні риси, наслідками функціонування яких є певні адміністративні, організаційно-методичні, психологічні й педагогічні особливості та недоліки, що корелюють з особистісними характеристиками школярів, які тією чи тією мірою формуються в умовах сімейної деривації та потребують визначення особливої ефективної, практико-орієнтованої парадигми медичного, психологічного, соціально-педагогічного супроводу дитинства.

Відповідно до мети дисертаційної роботи соціально-педагогічний супровід визначено як специфічний вид соціальної, з одного боку, та педагогічної – з іншого, діяльності, суть якого полягає в посиленні позитивних і в нейтралізації негативних тенденцій у розвитку дитини (С. Бадер, Ю. Жданович, О. Кононко, І. Рогальська-Яблонська, А. Тадаєва та ін.).

Відповідно до проблеми дослідження висвітлено функції (загальні:

діагностична, аналітична, прогностична, перетворювальна та спеціальні: розвивальна, превентивна, комунікативна, організаторська, нормативно-правова, соціально-педагогічна), особливості (особистісна зорієнтованість, соціальна активність і суб'єктність, партнерство, співпраця та діалог, взаємодія, неупереджене ставлення, добровільність, доброзичливість, співчуття та розуміння, довіра та повага, урахування позитивного досвіду), етапи (проблематизації, пошуково-варіативний, практично-дієвий, аналітичний) соціально-педагогічного супроводу. Зроблено висновок, що *соціально-педагогічний супровід розвитку комунікативної культури дітей молодшого шкільного віку ЗОШ – це динамічний, гнучкий процес суб'єкт-суб'єктної взаємодії педагогів з дітьми молодшого шкільного віку з метою ефективного розвитку комунікативної культури як сукупності взаємопов'язаних компонентів у спеціально створених соціально-педагогічних умовах.*

Схарактеризовано етапи констатувального експерименту за трьома напрямками: аналіз організаційно-методичного забезпечення щодо формування комунікативної культури молодших школярів загальноосвітніх шкіл-інтернатів; виявлення існування комунікативного компонента у педагогічній діяльності освітян загальноосвітніх шкіл-інтернатів та їхньої готовності до реалізації супроводжувального стилю взаємодії з дитиною незалежно від її когнітивних, емоційних, комунікативних, характерологічних та інших характеристик; вивчення особливостей розвитку комунікативної культури молодших школярів загальноосвітніх шкіл-інтернатів.

Виокремлено критерії та показники розвитку комунікативної культури молодших школярів ЗОШ: ціннісно-мотиваційний критерій (сприйняття ціннісно-нормативного складника міжособистісної взаємодії; наявність інтересу до різних видів комунікативної взаємодії; прагнення до спілкування як до особистісної цінності на основі гуманності, інтересу до іншого, позитивних соціальних установок); інформаційно-когнітивний (знання про ціннісно-нормативний бік спілкування та його поведінковий складник; знання моральних та етикетних норм поведінки; розуміння сутності нормативної взаємодії та особливостей спілкування); емоційно-вольовий (здібності до розуміння та переживання емоційних станів, емпатії і рефлексії та їхніх проявів у процесі комунікації; позитивне ставлення до себе, інших і процесу взаємодії з ними; саморегуляція комунікативної поведінки); мовленнєво-діяльнісний критерій (характер спілкування з іншими, поведінкові реакції; нормативність мовлення, емоційна та естетична виразність мовлення тощо; володіння нормами культури мовлення та мовленнєвого етикету; адекватність добору засобів спілкування в ситуаціях міжособистісної взаємодії). Схарактеризовано три рівні сформованості комунікативної культури молодших школярів: низький, середній, високий.

Процедуру оцінювання рівнів розвитку комунікативної культури молодших школярів ЗОШ здійснено за допомогою адекватного діагностичного інструментарію (відповідно до виокремлених показників кожного критерію): методики «Будинок» (адаптована методика М. Заміщак), авторської методики «Я-комунікативне», методики «Чарівний магазин» (адаптована методика М. Заміщак), авторської методики «Що таке добре, що таке погано?» (цикл індивідуальних бесід), анкети «Як спілкуватись?» (адаптована методика О. Кузьмич,

для дітей молодшого шкільного віку), проблемні ситуації комунікативної взаємодії (адаптована методика О. Кузьмич), методики «Емоційні обличчя» (адаптована методика Н. Семаго, М. Семаго), авторської методики «Я серед інших», авторської методики «Діагностика саморегуляції комунікативної поведінки у ситуаціях особистісного вибору», методу експертної оцінки комунікативного розвитку дитини (адаптована методика А. Самохвалова), методики вивчення нормативності комунікативно-мовленнєвої діяльності (адаптована на основі методик Ю. Шалівської та С. Хаджирадевої), методики діагностики неконструктивної поведінки дітей (адаптована методика М. Вайнер).

Аналіз отриманих результатів констатувального етапу експерименту продемонстрував, що вихідний рівень розвитку комунікативної культури дітей молодшого шкільного віку визначається в такій відповідності до визначених рівнів розвитку: низький (48,8% – ЕГ; 48,2% – КГ), середній (41,5% – ЕГ; 41,2% – КГ) та високий (9,7% – ЕГ; 10,6% – КГ).

Отже, теоретичний аналіз означеної проблеми та результати діагностики стали провідними орієнтирами для визначення умов соціально-педагогічного супроводу розвитку комунікативної культури молодших школярів ЗОШ.

У другому розділі – **«Розробка та експериментальна перевірка ефективності умов соціально-педагогічного супроводу розвитку комунікативної культури молодших школярів загальноосвітніх шкіл-інтернатів»** – теоретично обґрунтовано та представлено результати експериментальної перевірки ефективності соціально-педагогічних умов розвитку комунікативної культури молодших школярів загальноосвітніх шкіл-інтернатів у процесі соціально-педагогічного супроводу.

Підґрунтям розробки соціально-педагогічних умов стали концептуальні положення дослідження щодо визначення комунікативної культури як особистісної характеристики, що інтегрує аксіологічний, знаннєвий, емоційний та поведінковий компоненти та забезпечує адекватність і успішність комунікації особистості, її органічну соціалізацію під впливом оптимізації зовнішніх умов та пов'язаних із ними внутрішніх чинників; розуміння необхідності реалізації практико зорієнтованої парадигми соціально-педагогічного супроводу з урахуванням сутності та змісту соціально-культурної ситуації комунікативного розвитку дітей молодшого шкільного віку в освітньому просторі загальноосвітньої школи-інтернату та тих вікових особливостей особистісного розвитку молодших школярів, що корелюють із комунікативним розвитком дитини; детермінації умов соціально-педагогічного супроводу розвитку комунікативної культури учнів молодших класів ЗОШ сукупністю провідних ідей природовідповідного, особистісно зорієнтованого, аксіологічного, підтримувального, комунікативного, середовищного, інноваційного, системного, інтегративного, спеціальних соціально-педагогічних підходів і антропологічними законами та принципами виховання, що є основою соціально-педагогічного супроводу життєдіяльності дитини в умовах будь-якого соціально-освітнього інституту.

Соціально-педагогічні умови розвитку комунікативної культури дітей молодшого шкільного віку визначено як особливості організації освітнього процесу ЗОШ: сукупність об'єктивних можливостей, змісту, форм, методів, прийомів і

характеристик соціального середовища та сформульовано таким чином: *організація соціокультурного середовища ЗОШ, зорієнтованого на розвиток комунікативної культури молодших школярів; теоретико-методичне забезпечення діяльності педагогів загальноосвітніх шкіл-інтернатів щодо соціально-педагогічного супроводу розвитку комунікативної культури дітей молодшого шкільного віку; наповнення змісту соціально-педагогічного супроводу розвитку комунікативної культури дітей молодшого шкільного віку загальноосвітніх шкіл-інтернатів інтерактивними формами та методами освітньої діяльності.*

Зміст експериментально-дослідної роботи конкретизовано та систематизовано за допомогою моделі соціально-педагогічного супроводу розвитку комунікативної культури дітей молодшого шкільного віку ЗОШ, що представлена як сукупність взаємопов'язаних компонентів: цільового (мета, завдання, методологічні підходи та принципи соціально-педагогічного супроводу); змістово-процесуального (структурні компоненти, соціально-педагогічні умови, методичне забезпечення, зміст, форми й методи соціально-педагогічної роботи); оцінно-результативного (критерії, показники, рівні, результат). Соціально-педагогічна модель дозволила наочно уявити процес соціально-педагогічного супроводу розвитку комунікативної культури дітей молодшого шкільного віку в ЗОШ як цілісну систему, а також виділити складники в їхній єдності та взаємодії.

Реалізація першої соціально-педагогічної умови (організація соціокультурного середовища ЗОШ, зорієнтованого на розвиток комунікативної культури молодших школярів) відбувалася на основі орієнтації освітнього процесу на особливості особистості кожної дитини, що забезпечується відповідним емоційно-позитивним ставленням з боку дорослого (прийоми: словесно-емоційне реагування, похвала, виокремлення); інтеграції мотиваційного, когнітивного, емоційного поля розвитку дитини шляхом педагогічно-доцільного впливу на динаміку комунікативної діяльності дитини (на основі організації різноманітної діяльності – групова дослідна робота, театралізація, рольові та режисерські ігри тощо, спільні пошукові проєкти в одновікових і різновікових об'єднаннях молодших школярів з учнями 5 – 9 класів); діалогізації освітнього процесу ЗОШ на основі реалізації принципу самовизначення (вибір варіантів навчальних завдань, шляхів вирішення комунікативно-моральних ситуацій, засобів участі в спільних проєктах), направленості освітнього процесу на становлення позиції суб'єктності в соціально-комунікативному досвіді дитини (прийоми: ситуація роздуму про себе, свої можливості та досягнення, розуміння ставлення до себе, людей, подій, інформації).

У процесі реалізації першої умови значущим стало впровадження соціально-педагогічного проєкту «Комунікативний портрет – поряд і разом», у межах якого відбувалося наповнення взаємодії педагогів із дитиною освітніми ситуаціями (за наявності емоційно-комунікативної атмосфери захисту, підтримки, підкріплення, супроводу), що конструюють соціокультурне середовище ЗОШ на основі спільно організованих комунікативних культурних практик; використання комунікативних ігрових завдань «Хто правий?», «Коробка добрих вчинків», «Визнач ситуацію спілкування», «Рожеві окуляри», «Одне прохання – різні відповіді» тощо; створення комунікативного простору діяльності дітей щодо реалізації спільного замислу (наприклад, ігрового), уміння домовлятися, переконувати один одного,

аргументувати свої пропозиції (мініпроекти «Спільне малювання», «Збери вірш»; групова дослідна робота «Що таке добре, що таке погано»; гра-стратегія «Подорож у країну розуміння»; гра-мрія «Якби ...»; рольові ігри «Лісна школа», «У гостях у казки», «Велика дружня родина», «Будуємо дім»; театралізовані ігри «Створення фільму-казки», «Різні фрази», «Здивування», «Покажи, а ми відгадаємо», «Оживи предмет», «Королівство казок»); упровадження комплексу тренінгових вправ щодо розвитку соціально-комунікативних умінь «Країна порозуміння»; підготовки та презентації стендів «Добрий день, я прийшов!», «Дерево бажань», «Зірка дня», «Я навчився!», «Мій настрій» тощо.

Отже, соціокультурне середовище ЗОШ становить відповідну сукупність соціальних «ніш» (предметного або соціального простору можливостей), що дозволили мотивувати та заохочувати молодших школярів до різноманітних видів діяльності, компенсуючи негативний вплив минулого соціального досвіду та надаючи дитині відчуття комфорту й захищеності.

Упровадження другої умови (теоретико-методичне забезпечення діяльності педагогів загальноосвітніх шкіл-інтернатів щодо соціально-педагогічного супроводу розвитку комунікативної культури дітей молодшого шкільного віку) відбувалося шляхом організації та проведення постійно діючого семінару «Комунікативна культура педагога як вимога сучасності». Визначення змісту реалізації цієї умови базувалося на результатах розвідувального дослідження особливостей комунікативного компонента діяльності освітян ЗОШ та їхньої готовності до реалізації супроводжувального стилю взаємодії з дитиною, що обумовило необхідність цілеспрямованого впливу на вдосконалення комунікативної сфери та змісту педагогічної позиції педагогів. Програма семінару складалася з двох тематичних блоків (*теоретичні засади* проблеми комунікативної культури педагога та її ролі в реалізації завдань особистісно зорієнтованої освіти та *методичні аспекти* розвитку комунікативної культури дітей молодшого шкільного віку в загальноосвітніх школах-інтернатах), кожен з яких містив сукупність теоретичних і практичних питань, що зорієнтовані на формування системи поглядів на проблему комунікативно-мовленнєвого розвитку в контексті парадигми соціально-педагогічного супроводу та набуття навичок творчого використання отриманої інформації. Кожне тематичне заняття семінару включало різні форми педагогічної взаємодії: проблемний діалог, збір очікувань, мінілекцію, соціодраму, ділову гру, тренінг, мікротренінг, соціально-комунікативну гру, рольову гру, рефлексивну технологію, моделювання, обговорення за круглим столом, презентацію тощо. Найбільш складні питання обговорювались при проведенні індивідуальних або групових занять-консультацій за темами: «Правила ефективної комунікації», «Техніка рефлексивного та нереклексивного слухання», «Можливості змісту навчальних дисциплін у вирішенні задачі розвитку комунікативної культури молодших школярів», «Безумовне прийняття дитини як основа соціально-педагогічного супроводу її розвитку», «Зовнішня і внутрішня культура міжособистісної взаємодії», «Можна висловитися інакше». Результатом плідної роботи стало проведення науково-практичної конференції «Мистецтво бути іншим», організацію якої було спрямовано на формування та вдосконалення комунікативної компетентності педагогів ЗОШ, їхнє самовдосконалення й самореалізації в умовах

особистісно зорієнтованого навчання.

Третю соціально-педагогічну умову (наповнення змісту соціально-педагогічного супроводу розвитку комунікативної культури дітей молодшого шкільного віку загальноосвітніх шкіл-інтернатів інтерактивними формами та методами освітньої діяльності) було реалізовано за допомогою послідовного введення в освітній процес ЗОШ авторської соціально-педагогічної програми «Я серед інших», що впроваджувалася в рамках діяльності гуртка «Школа спілкування». Запропонована програма мала такі методичні конструкти: 1). «Я та світ навколо мене» (*система інтерактивних проблемних полілогів* – Якщо, ... Переконливі докази. Побоювання того, що нічого не знаєш. Про знання, яке ми не знаємо. Секрети. Мислення. Слово «тільки». Добре та погано. У минулому році. Розмова тощо); 2). «Граємо разом» (*система інтерактивних соціально-комунікативних ігор* – «Де я?», «Розпускається бутон», «Прогноз погоди», «Камінчик в черевіку», «Згадай успіх!», «План на майбутнє», «Що я люблю робити?», «Естафета добрих звісток», «Послання світу», «Всі ми чимось схожі...», «Груповий портрет», «Інтерв'ю»); 3). «Чарівні слова» (*система інтерактивних вправ на впровадження формул мовленнєвого етикету* – імітаційні ігри: «Зустріч друзів», «День народження», «Випадкова зустріч», «Розмова по телефону» тощо; читання за ролями або інсценування: «Незнайка вчиться просити», «Незнайка роздає іграшки», дидактична розповідь «Бобове зернятко», дидактична розповідь з інсценуванням «Теремок», «Ріпка» тощо; спостереження, бесіди: «Норми і правила поведінки в суспільних місцях», «Подорож у країну ввічливості» тощо; умовно-комунікативні вправи: «Прохання», «Подяка», «Привітання», «Прощання», «Знайомство» тощо; імпровізовані соціально-рольові ігри: «До побачення», «Не покажу», «Ведмежата видужали», «Ввічлива дитина», «Рожеве слівце», «Привіт» тощо).

Кожний методичний конструкт авторської соціально-педагогічної програми передбачав досягнення певної освітньої мети, а саме: – становлення в дітей стійкого інтересу до пізнання соціально-комунікативних зв'язків і відносин щодо навколишнього світу та себе в ньому, формування основ понять високого рівня узагальнення, гармонізація емоційних переживань, розвиток рефлексії; – створення або відбудова значущих стосунків між суб'єктами гри щодо оптимізації процесу особистісного зростання дитини та його комунікативного складника, розвиток культури внутрішньоособистісної та міжособистісної комунікації; – підвищення комунікативної та загальної культури дітей шляхом організації роботи з мовленнєвими формулами етикету, формування стійкої мотивації щодо культурно-нормативної мовленнєвої поведінки, творчого використання етикетних формул, адекватних різним ситуаціям спілкування.

Реалізацію соціально-педагогічної авторської програми «Я серед інших» здійснено через упровадження системи соціально-педагогічного впливу на основі супроводжувального стилю педагогічної взаємодії та інтеграції інтерактивних форм і методів освітньої діяльності; кожний методичний конструкт програми виконує свої функції, що зумовлені поставленими завданнями та співвідносяться зі змістом компонентів комунікативної культури та змістом форм і методів інтерактивної взаємодії суб'єктів педагогічного процесу (проблемний полілог, ситуаційна вправа,

кейс та метод аналізу кейсів, метод інсценування, рольова, імітаційна, інтерактивна гра, збір думок за допомогою ментальних карт). Зазначено, що успішність реалізації соціально-педагогічної програми значною мірою залежить від її місця та ролі в загальному соціокультурному середовищі ЗОШ, рівня її прийняття педагогами (соціальний педагог, вихователь, практичний психолог) та їхньої педагогічної майстерності.

Установлено що комплексна реалізація запропонованих соціально-педагогічних умов у процесі соціально-педагогічного супроводу дозволила досягти суттєвої позитивної динаміки розвитку комунікативної культури учнів експериментальної групи, порівняно з контрольною, за всіма критеріями.

Динаміку розвитку комунікативної культури молодших школярів за визначеними критеріями після експериментальної роботи показано в таблиці 1.

Таблиця 1

Узагальнені результати констатувального та контрольного зрізів за всіма критеріями розвитку комунікативної культури молодших школярів ЗОШ, %

Критерії \ Рівні		Низький		Середній		Високий	
		ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
ціннісно-мотиваційний	До експер.	42,7	44,7	45,1	43,9	12,2	11,4
	Після експер	16,6	42,3	59,8	45,5	23,6	12,2
	абсолютний приріст	-26,1	-2,4	14,7	1,6	11,4	0,8
інформаційно-когнітивний	До експер.	43,9	43,9	46,4	43,5	11,4	12,5
	Після експер	16,3	40	59,7	45,8	24	14,1
	абсолютний приріст	-27,6	-3,9	13,3	2,3	12,6	1,6
емоційно-вольовий	До експер.	51,2	51,4	39	39,2	9,7	9,4
	Після експер	19,1	45,1	57,3	42,8	23,6	12,2
	абсолютний приріст	-32,1	-6,3	18,3	3,6	13,9	2,8
мовленнєво-діяльнісний	До експер.	56,2	55,3	36,2	36,1	7,3	8,7
	Після експер	18,3	47	57,7	41,2	24	11,8
	абсолютний приріст	-37,9	-8,3	21,5	5,1	16,7	3,1

Отже, унаслідок порівняльного аналізу констатувального та контрольного зрізів експериментально-дослідної роботи виявлено позитивну динаміку розвитку комунікативної культури молодших школярів ЗОШ за всіма критеріями в експериментальній групі, що, відповідно, засвідчує високу результативність процесу формування досліджуваного явища внаслідок реалізації розроблених нами умов соціально-педагогічного супроводу. Так, учні ЕГ продемонстрували наступні рівні розвитку комунікативної культури на контрольному етапі експерименту: низький рівень – 17,1% (зменшився на 31,7%), середній – 58,5% (збільшився на 17%),

високий рівень – 24,4% (збільшився на 14,7%). У контрольній групі на кінець експерименту зрушення за критеріями розвитку комунікативної культури молодших школярів ЗОШ були несуттєвими.

Достовірність отриманих результатів проведеного експерименту доведено методами математичної статистики. Вірогідність результатів проведеного експерименту підтверджено за допомогою застосування критерію Пірсона, що статистично доводить ефективність розроблених умов соціально-педагогічного супроводу розвитку комунікативної культури дітей молодшого шкільного віку в загальноосвітніх школах-інтернатах.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення, обґрунтування та практичне розв'язання проблеми соціально-педагогічного супроводу розвитку комунікативної культури дітей молодшого шкільного віку в загальноосвітніх школах-інтернатах, що знайшло відображення в науковому обґрунтуванні та експериментальній перевірці соціально-педагогічних умов, які забезпечують ефективність досліджуваного процесу. Результати пошуку підтвердили провідні положення наукового задуму й дали можливість сформулювати висновки адекватно поставленим завданням.

1. Шляхом аналізу філософських, культурологічних, психологічних та соціально-педагогічних наукових джерел з'ясовано стан досліджуваної проблеми. Доведено, що в сучасних соціокультурних умовах «комунікативна культура» постає як засіб і як результат соціалізації особистості, уточнено сутність поняття «комунікативна культура особистості» як *динамічного поліструктурного інтегративного утворення особистості, що включає сукупність взаємопов'язаних компонентів, обумовлюється зовнішніми умовами (соціальна ситуація розвитку особистості) і внутрішніми чинниками (комунікативні здібності та якості особистості) та забезпечує гармонійну соціалізацію особистості через взаємодію з реальним соціальним середовищем і самим собою.* До базових складових компонентів структури комунікативної культури віднесено: аксіологічний, знаннєвий, емоційний, поведінковий, кожний з яких детермінує гармонійний розвиток особистості через взаємодію з реальним соціальним середовищем і самим собою.

На основі аналізу термінів «розвиток» і «комунікативна культура» у змістовому поєднанні визначено поняття «розвиток комунікативної культури особистості» як *процес і результат структурно-рівневих змін її взаємопов'язаних компонентів під впливом оптимізації зовнішніх умов та внутрішніх чинників, що є основою адекватності, успішності, індивідуальної своєрідності комунікації особистості.*

2. Схарактеризовано особливості соціально-педагогічного супроводу розвитку комунікативної культури дітей молодшого шкільного віку в освітньому просторі школи-інтернату, основні завдання й функції діяльності інтернатного закладу, які корелюють зі своєрідністю організації й здійснення соціально-педагогічної роботи; особливості вихованців закладів інтернатного типу, визначальні для розвитку комунікативної культури, серед яких наявність гіпертрофованої потреби в спілкуванні; акцентування феномену «Ми»; порушення соціальної адаптації;

порушення емоційно-вольового розвитку та самовиправдання за умови порушення правил і норм, що обумовило визначення умов реалізації особливого соціально-педагогічного підходу.

Установлено, що соціально-педагогічний супровід як гуманістична освітня парадигма сприяє забезпеченню оптимальних соціально-педагогічних умов для повноцінного соціально-комунікативного розвитку дитини, надання допомоги та підтримки в самоствердженні, саморозвитку, саморегуляції, самовдосконаленні в різних ситуаціях її життєвого становлення та прагнення до повноцінного життя. Розкрито мету, функції (загальні та спеціальні), особливості (особистісна зорієнтованість, соціальна активність і суб'єктність, партнерство, співпраця та діалог, взаємодія, неупереджене ставлення, добровільність, доброзичливість, співчуття та розуміння, довіра та повага, урахування позитивного досвіду), етапи (проблематизації, пошуково-варіативний, практично-дієвий, аналітичний) соціально-педагогічного супроводу. Визначено, що *соціально-педагогічний супровід розвитку комунікативної культури дітей молодшого шкільного віку ЗОШІ* – це динамічний, гнучкий процес суб'єкт-суб'єктної взаємодії педагогів з дітьми молодшого шкільного віку з метою ефективного розвитку комунікативної культури як сукупності взаємопов'язаних компонентів у спеціально створених соціально-педагогічних умовах.

3. Визначено критерії з відповідними показниками розвитку комунікативної культури дітей молодшого шкільного віку (ціннісно-мотиваційний, інформаційно-когнітивний, емоційно-вольовий, мовленнєво-діяльнісний) та рівні (низький, середній, високий). Висвітлено зміст показників кожного критерію, дібрано адекватний діагностичний інструментарій (анкети, питальники, методики, метод експертної оцінки, проблемні ситуації), систематизовано матеріали, що підтверджують результати діагностики. Результати констатувального етапу експериментальної роботи засвідчили переважно низький і середній рівні розвитку досліджуваного явища за всіма показниками означених критеріїв в учнів експериментальної та контрольної груп, що підтвердило необхідність розробки, обґрунтування та реалізації умов розвитку комунікативної культури молодших школярів загальноосвітніх шкіл-інтернатів у процесі соціально педагогічного супроводу.

4. Теоретично обґрунтовано соціально-педагогічні умови розвитку комунікативної культури молодших школярів загальноосвітніх шкіл-інтернатів у процесі соціально-педагогічного супроводу, як-от: організація соціокультурного середовища ЗОШІ, зорієнтованого на розвиток комунікативної культури молодших школярів; теоретико-методичне забезпечення діяльності педагогів загальноосвітніх шкіл-інтернатів щодо соціально-педагогічного супроводу розвитку комунікативної культури дітей молодшого шкільного віку; наповнення змісту соціально-педагогічного супроводу розвитку комунікативної культури дітей молодшого шкільного віку загальноосвітніх шкіл-інтернатів інтерактивними формами та методами освітньої діяльності.

На формувальному етапі експериментально-дослідної роботи в освітній процес загальноосвітніх шкіл-інтернатів упроваджено сукупність соціально-педагогічних умов розвитку комунікативної культури дітей молодшого шкільного

віку через: реалізацію соціально-педагогічного проекту «Комунікативний портрет – поряд і разом» і тренінгу розвитку соціально-комунікативних умінь «Країна розуміння»; організації постійно діючого семінару «Комунікативна культура педагога як вимога сучасності» для педагогічних кадрів шкіл-інтернатів з використанням лекції-діалогу, проблемних завдань, тренінгів, практикумів, рольових і ділових ігор, презентацій тощо; інтеграцію інтерактивних форм і методів освітньої діяльності через апробацію авторської соціально-педагогічної програми «Я серед інших» (у рамках діяльності гуртка «Школа спілкування»).

5. Експериментально перевірено та доведено ефективність упровадження соціально-педагогічних умов розвитку комунікативної культури молодших школярів загальноосвітніх шкіл-інтернатів у процесі соціально педагогічного супроводу. За підсумками кількісної та якісної обробки експериментальних даних встановлено, що комплексна реалізація запропонованих соціально-педагогічних умов у процесі соціально-педагогічного супроводу дозволила досягти суттєвої позитивної динаміки розвитку комунікативної культури учнів експериментальних груп, порівняно з контрольними, за всіма критеріями. Ефективність упровадження соціально-педагогічних умов визначено за допомогою розрахунків критерію Пірсона, що довели статистичну значущість та достовірність результатів соціально-педагогічного експерименту.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів розглянутої проблеми. До перспективних напрямів подальших наукових розвідок відносимо обґрунтування умов соціально-педагогічного супроводу комунікативного розвитку особистості на наступних етапах вікового розвитку в освітньому просторі ЗОШ; теоретико-методологічне й дидактичне обґрунтування особливостей професійної підготовки фахівців до реалізації соціально-педагогічного супроводу комунікативного розвитку дітей та молоді.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях України:

1. Біличенко Г. В. Ставлення до себе як вимір особистісного розвитку дитини. *Гуманізація навчально-виховного процесу*: зб. наук. праць / за заг. ред. В. І. Сипченка. Слов'янськ: ДДПУ, 2015. Спецвип. 15. Ч. 1. С. 238–245.

2. Біличенко Г. В. Гра, як засіб соціально-педагогічної корекції ставлення до себе дітей молодшого шкільного віку. *Наукова скарбниця освіти Донеччини*: науково-методичний журнал. Слов'янськ, 2015. № 2. С. 116–121.

3. Біличенко Г. В. Соціально-педагогічний супровід розвитку дитини в контексті гуманістичної парадигми освіти. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Педагогічні науки*, 2016. № 1 (11). С. 22–27. (*Index Copernicus*)

4. Біличенко Г. В. Розвиток комунікативної культури дітей молодшого шкільного віку у контексті соціально-педагогічної діяльності. *Наукова скарбниця освіти Донеччини*: науково-методичний журнал. Слов'янськ, 2017. № 2. С. 64–66.

5. Біличенко Г. В. Умови соціально-педагогічного супроводу розвитку комунікативної культури молодших школярів у загальноосвітніх школах-інтернатах. *Зб. наук. праць Херсонського державного університету. Педагогічні науки*. Херсон.

2018. Вип. LXXXII. Т. 2. С. 199–202. (*Index Copernicus*).

6. Біличенко Г. В. Інтерактивна як умова соціально-педагогічного супроводу розвитку комунікативної культури молодших школярів у загальноосвітніх школах-інтернатах. *Науковий журнал «Інноваційна педагогіка»*. Одеса. 2018. Вип. 5. С. 149–152.

7. Біличенко Г. В. Особливості соціокультурної ситуації розвитку комунікативної культури молодших школярів загальноосвітніх шкіл-інтернатів. *Гуманізація навчально-виховного процесу: зб. наук. праць / за заг. ред. І. А. Хижняк*. Харків: ТОВ «Видавництво НТМТ», 2020. № 1 (99). С. 332–343.

Стаття в зарубіжному науковому виданні:

8. Біличенко Г. В. Діагностика актуального рівня розвитку комунікативної культури младших школьників в общеобразовательних школах-інтернатах. *Polish journal of science*. Poland, 2018. № 6. Рр. 36–39.

Статті в інших виданнях, матеріали конференцій:

9. Біличенко Г. В. Обґрунтування базових понять проблеми розвитку комунікативної культури особистості: соціально-педагогічний аспект. *Наук. журн. «Молодий вчений»*. Херсон, 2017. № 10.1 (50.1). С. 85–88. (*Index Copernicus*)

10. Біличенко Г. В. Сутність соціально-педагогічного супроводу освітнього процесу. *Наук. журн. «Молодий вчений»*. Херсон, 2019. № 10.1 (74.1). С. 19–23. (*Index Copernicus*)

11. Біличенко Г. В. Ставлення до себе в контексті проблеми особистісного розвитку дитини на ранніх етапах соціалізації. *Психолого-педагогічний супровід дитинства в освітньому просторі: проблеми та перспективи: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (заочної) (м. Слов'янськ, 27 трав., 2015 р.)*. Слов'янськ: ДДПУ, 2015. С. 38–40.

12. Біличенко Г. В. Педагогічний супровід розвитку діалогу на ранніх етапах соціалізації особистості. *Підготовка соціального педагога на засадах партнерства: матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 24 листоп., 2015 р.)*. Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2015. С. 51–52.

13. Біличенко Г. В. Особливості соціально-педагогічного супроводу розвитку особистості дитини. *Наукові студії: зб. наук. праць. За матеріалами всеукр. наук.-практ. конф. «Спадщина Івана Франка у світлі сьогодення» (у межах реалізації науково-дослідної проблеми «Перспективні напрями сучасної науки та освіти» (м. Краматорськ, 19–20 трав., 2016 р.)* Краматорськ: Вид-во ЦТРІ «Друкарський дім», 2016. Вип. 1. С. 201–204.

14. Біличенко Г. В. Розвиток комунікативної культури, як фактор соціального становлення дітей молодшого шкільного віку. *Педагогізація соціального середовища в роботі з різними соціальними суб'єктами: матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 22 листоп., 2016 р.)*. Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди. 2016. С. 33–35.

15. Біличенко Г. В. Проблема соціально-педагогічного впливу на розвиток комунікативної культури дітей молодшого шкільного віку. *Психолого-педагогічний і соціальний супровід дитинства в освітньому просторі: проблеми та перспективи: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (заочної) (м. Слов'янськ, 15 березн., 2017 р.)*. Слов'янськ: ДДПУ, 2017. С. 52–54.

16. Біличенко Г. В. Комунікативний розвиток дітей молодшого шкільного віку як соціально-педагогічна проблема. *Problems and Prospects of Territories' Socio-Economic Development: Conference Proceedings of the 6th International Scientific Conference* (Opole, 20–23 april, 2017). Opole, Poland. 2017. Pp. 101–102.

17. Біличенко Г. В. Комунікативна культура спілкування: теоретичний аналіз понять. *Психологія та педагогіка: необхідність впливу науки на розвиток практики в Україні: зб. тез наук. робіт учасників міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 23–24 лют., 2018 р.)*. Львів: ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2018. Ч. 2. С. 8–11.

18. Біличенко Г. В. Сутність соціально-педагогічного супроводу розвитку комунікативної культури молодших школярів загальноосвітніх шкіл-інтернатів. *Психолого-педагогічний і соціальний супровід дитинства в контексті сучасної парадигми освіти: зб. доповідей міжнар. наук.-практ. конф. (м. Слов'янськ, 23–24 квіт., 2020 р.)*. Слов'янськ: ДДПУ, 2020. С. 18–22.

АНОТАЦІЇ

Біличенко Г. В. Соціально-педагогічний супровід розвитку комунікативної культури дітей молодшого шкільного віку у загальноосвітніх школах-інтернатах. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.05 – соціальна педагогіка. – Державний вищий навчальний заклад «Донбаський державний педагогічний університет», Слов'янськ, 2021.

Дисертація є теоретико-експериментальним дослідженням проблеми соціально-педагогічного супроводу розвитку комунікативної культури дітей молодшого шкільного віку в умовах загальноосвітніх шкіл-інтернатів.

У дисертації на підставі комплексного аналізу філософської, культурологічної, психологічної, педагогічної та соціально-педагогічної наукової літератури досліджено сутність, структуру та зміст категорій «культура», «комунікативна культура», «розвиток комунікативної культури», «розвиток комунікативної культури молодших школярів». Схарактеризовано основні соціально-педагогічні позиції трактування категорій «соціально-педагогічний супровід», «соціально-педагогічний супровід розвитку комунікативної культури дітей молодшого шкільного віку ЗОШ» та виявлено стан наукової розробленості досліджуваної проблеми. Визначено критерії, показники та рівні розвитку комунікативної культури молодших школярів.

Теоретично обґрунтовано та впроваджено в освітній процес загальноосвітніх шкіл-інтернатів соціально-педагогічні умови розвитку комунікативної культури молодших школярів ЗОШ в процесі соціально-педагогічного супроводу. Експериментально доведено ефективність визначених соціально-педагогічних умов розвитку комунікативної культури молодших школярів ЗОШ.

Ключові слова: соціально-педагогічний супровід, розвиток комунікативної культури, діти молодшого шкільного віку, загальноосвітня школа-інтернат, освітній процес, соціально-педагогічні умови.

Беличенко А. В. Социально-педагогическое сопровождение развития коммуникативной культуры детей младшего школьного возраста в общеобразовательных школах-интернатах. – Квалификационный научный труд на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.05 – социальная педагогика. – Государственное высшее учебное заведение «Донбасский государственный педагогический университет», Славянск, 2021.

Диссертация является теоретико-экспериментальным исследованием проблемы социально-педагогического сопровождения развития коммуникативной культуры детей младшего школьного возраста в условиях общеобразовательных школ-интернатов. В диссертации на основании комплексного анализа философской, культурологической, психологической, педагогической и социально-педагогической научной литературы раскрыты сущность, структура и содержание категорий «культура», «коммуникативная культура», «развитие коммуникативной культуры», «развитие коммуникативной культуры младших школьников». Охарактеризованы основные социально-педагогические позиции интерпретации категорий «социально-педагогическое сопровождение», «социально-педагогическое сопровождение развития коммуникативной культуры детей младшего школьного возраста ООШИ» и определено состояние научной разработанности исследуемой проблемы. Уточнены критерии, показатели и уровни развития коммуникативной культуры младших школьников.

Теоретически обоснованы и экспериментально проверены социально-педагогические условия развития коммуникативной культуры младших школьников общеобразовательных школ-интернатов в процессе социально-педагогического сопровождения. Экспериментально доказана эффективность социально-педагогических условий развития коммуникативной культуры младших школьников ООШИ.

Ключевые слова: социально-педагогическое сопровождение, развитие коммуникативной культуры, дети младшего школьного возраста, школа-интернат, образовательный процесс, социально-педагогические условия.

Bilychenko H. V. Socio-pedagogical support for the development of communicative culture of primary school children in boarding schools. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The thesis for the degree of Candidate of Pedagogical Sciences (Doctor of Philosophy) in a Speciality 13.00.05 – Social Pedagogy. – State Higher Educational Establishment «Donbass State Pedagogical University», Sloviansk, 2021.

The dissertation is a theoretical and experimental study of the problem of social and pedagogical support of the development of communicative culture of children of primary school age in the conditions of boarding schools.

In the dissertation on the basis of the complex analysis of philosophical, culturological, psychological, pedagogical and social-pedagogical scientific literature the essence, structure and maintenance of categories «culture», «communicative culture», «development of communicative culture», «development of communicative culture of

junior schoolchildren» are investigated. The main socio-pedagogical positions of interpretation of the categories «socio-pedagogical support», «socio-pedagogical support of the development of communicative culture of children of primary school age of boarding school» are characterized and the state of scientific development of the researched problem is revealed. The system of assessment of development of communicative culture of children of primary school age in the form of criteria - value-motivational, information-cognitive, emotional-volitional, speech-activity, indicators of its definition, methods and means of diagnostics (surveys, questionnaires, methods, method of expert assessment, problem situations). According to the defined criteria, the levels of their formation (high, medium, low) are determined, their content is revealed.

The socio-pedagogical conditions of development of communicative culture of junior schoolchildren of boarding schools in the process of social and pedagogical support are theoretically substantiated and experimentally checked: organization of the socio-cultural environment of the secondary school, focused on the development of communicative culture of junior schoolchildren; theoretical and methodological support for the activities of teachers of boarding schools on socio-pedagogical support for the development of communicative culture of primary school children; filling the content of socio-pedagogical support for the development of communicative culture of primary school children of boarding schools with interactive forms and methods of educational activities.

The introduction of experimental conditions for the development of communicative culture of junior schoolchildren in boarding schools in the process of socio-pedagogical support was based on the developed socio-pedagogical model. The purpose of the model is to increase the level of development of communicative culture of primary school children in the process of socio-pedagogical support based on a number of tasks, including: theoretical justification and experimental implementation of socio-pedagogical conditions for communicative culture of junior boarding school in the process of social and pedagogical support on the basis of solving a number of tasks, including: theoretical substantiation and experimental realization of social and pedagogical conditions of development of communicative culture of junior school children of boarding schools; improving the forms and methods of socio-pedagogical support for the development of communicative culture of junior high school boarding school in the context of the tasks of the new Ukrainian school; actualization of the communicative potential of the socio-cultural environment of the general educational boarding school.

The results of the control stage of the experiment made it possible to establish that the comprehensive implementation of the proposed socio-pedagogical conditions in the process of socio-pedagogical support allowed to achieve significant positive dynamics of communicative culture of students of experimental groups, compared to control, by all criteria.

Key words: social and pedagogical support, development of communicative culture, children of primary school age, boarding school, educational process, social and pedagogical conditions.

Підписано до друку 18.03.2021 р.
Формат 60x84 1/16. Ум. др. арк. 0,9.
Наклад 100 прим. Зам. № 1786.

Видавництво Б. І. Маторіна
84116, м. Слов'янськ, вул. Батюка, 19.
Тел.: +38 050 518 88 99. E-mail: matorinb@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК №3141, видане Державним комітетом телебачення та радіомовлення України від 24.03.2008 р.
